

Slavenhandel, slavernij en het publieke debat in Nederland. Tussen activisme en wetenschap

door Piet Emmer

Hoe komt het toch dat de slavenhandel en de slavernij nog steeds regelmatig opduiken in de pers, als onderwerp van tentoonstellingen (Tropenmuseum, Rijksmuseum), alsmede in publieke discussies zoals over Zwarte Piet en het racisme? Per slot van rekening is de slavernij in de Nederlandse koloniën meer dan 150 jaar geleden afgeschaft en is de slavenhandel al meer dan 200 jaar lang verboden. Het is dan ook nauwelijks voorstelbaar dat het Rijksmuseum binnen afzienbare tijd een tentoonstelling zal maken om de afschaffing van de kinderarbeid te gedenken, hoewel die maatregel heel wat meer mensen in ons land aan een menswaardig bestaan heeft

geholpen dan de afschaffing van de slavernij.

Iedereen zijn eigen historische ellende: slavernij versus kinderarbeid

Het 'kinderwetje' uit 1874 bepaalde immers dat kinderen onder de 12 jaar niet in fabrieken mochten werken en dat uitsluitend kinderen ouder dan 13 jaar (!) nachtarbeid mochten verrichten. De geschiedenis van de kinderarbeid zou vele miljoenen Nederlanders moeten aanspreken, want vrijwel iedereen met wortels in ons land stamt af van een van de slachtoffertjes. In vroeger eeuwen konden immers maar weinig Nederlanders het zich financieel veroorlo-

ven om hun kinderen niet te laten bijdragen aan het gezinsinkomen. Daarentegen speelt de slavernij slechts een rol in het verleden van hooguit een half miljoen Nederlanders van Surinaamse of Antilliaanse herkomst.

Dat laatste getal zouden we overigens nog wat kunnen verhogen door daarbij ook die Nederlanders op te tellen, die afstammen van slaven in Nederlands-Indië, Turkije en Marokko. Het is echter maar de vraag of ze daar prijs op stellen gelet op het feit dat de vertegenwoordiger van de politieke partij Denk met veel aanhang onder Turkse Nederlanders in de Amsterdamse gemeenteraad voorstelde op 1 juli 2020 excuses voor de slavernij aan te bieden aan de nakomelingen van de slaven uit... Suriname en de Antillen en dus niet aan Amsterdammers, die afstammen van Turkse slaven (Meershoek 2018). Dat lijkt erop te duiden dat alleen het Atlantische slavernijverleden gebruikt wordt voor activistische doeleinden, en dat de slavernij in de niet-Westerse landen wel geschiedenis is geworden.

Het activisme in de slavernijgeschiedenis

Het gebruik van de Atlantische slavenhandel en de koloniale slavernij voor activistische doeleinden is bijna zo oud als deze verschijnselen zelf. Aanvankelijk verfraaiden de voorstanders van koloniale slavernij de werkelijkheid, meestal om hun eigen belang in die sector te verdedigen. Zo beweerden de Europese slavenhandelaren dat zij veel slavenlevens reddden, want zonder de Atlantische slavenhandel zouden er in Afrika

immers veel meer krijgsgevangenen worden gedood. In de koloniën beweerden de slave-eigenaren zelfs dat zij de slaven regelmatig werken bijbrachten, want in Afrika hadden ze dat niet geleerd (Walsh 2011, 414-415).

Wetenschappelijk onderzoek heeft aangetoond dat beide argumenten grotendeels onjuist zijn. Het is waar dat er in West-Afrika af en toe groepen mannelijke krijgsgevangenen ter dood werden gebracht als onderdeel van de feestelijkheden na een overwinning of bij een regeringsjubileum van een 'chief', maar dat waren uitzonderingen (Law 1985, 53-87). En Afrikaanse mannen werkten wel degelijk op het land, maar meestal slechts een gedeelte van het jaar en voornamelijk in het zware ontginningswerk. Vrouwen deden het dagelijkse werk zoals zaaien en oogsten (Eltis 2000, 92)

Ook de voorstanders van de afschaffing van slavenhandel en slavernij, de abolitionisten, manipuleerden de geschiedenis. Zij waren weliswaar de eersten die harde cijfers gebruikten in hun campagne, zoals over de ruimte voor de slaven aan boord, de hoge sterfte en het lage geboortecijfer van de slavinnen in het Caribisch gebied, maar voor hen bestond er maar één oorzaak: de slechte behandeling van de slaven.

Weer laat het wetenschappelijk onderzoek iets anders zien. Niet de behandeling, maar tropische ziekten en langdurige ondervoeding in Afrika zelf voorafgaande aan de reis lijken de hoge mortaliteit aan boord van de slavenshippen te verklaren, want slaven uit

welvarende gebieden kenden een veel lagere sterfte dan gemiddeld (Fogel 1989, 129-131). Ook de beperkte ruimte aan boord kan niet de oorzaak zijn, want Europese landverhuizers zaten nog krappere en de sterfte onder hen was helemaal niet excessief (Emmer 2019, 134-137). Een verklaring voor het geringe aantal geboorten is nog niet gevonden, hoewel feministische historici beweren dat de oorzaak een geboortestaking tegen de slavernij vormde. Maar hoe komt het dan dat in Noord-Amerika het aantal geboorten onder de slaven wel hoog was?

Het Moynihan-rapport en de nawerking

Een volgende fase in het gebruik van de slavernijgeschiedenis voor activistische doeleinden vormde de jaren '60 van de vorige eeuw. De Noord-Amerikanen werden steeds welvarender, maar één groep bleef achter: de zwarten. Daar wilde Patrick Moynihan, viceminister van arbeid in de regering van de Amerikaanse president Lyndon B. Johnson, meer van weten en in 1965 verscheen zijn rapport *The negro family: the case for national action*, waarin de achterstand geheel werd verklaard vanuit het slavernijverleden. Dat zwarte vaders hun vrouw en kinderen vaak in de steek lieten was niet meer dan logisch, want ten tijde van de slavernij werd ook ieder gezinslid apart verkocht. Die verkooppraktijk uit het verleden vormde ook de verklaring voor het feit dat zwarte vrouwen vaak van seksuele partner wisselden.

Weer gooit het wetenschappelijk onderzoek roet in het eten. Waarom zouden de

zeden en gewoontes van meer dan 100 jaar geleden noodzakelijkerwijs moeten doorwerken in het heden? Andere immigranten in de VS hadden zich toch ook aangepast en een groot deel van hun vroegere tradities afgezworen? Bovendien bestaat er geen overeenstemming over de invloed van de interne slavenhandel op de cohesie van de slavengezinnen. Bedenk daarbij dat de verkoop van slaven in het Zuiden van de VS veel vaker voorkwam dan op de grote plantages in het Caribisch gebied (Fogel 1989, 167). Toch was ook in de VS het effect van de verkoop beperkt, want vaak kwamen alleen de (bijna) volwassen kinderen voor verkoop in aanmerking. Ook onder de vrije kolonisten verliet die leeftijdsgroep meestal het gezin.

De conclusies van het Moynihan-rapport hebben lange tijd de basis gevormd voor allerlei activistische eisen. Als onderdeel van de 'Black Power'-beweging in de VS zagen sommige radicale burgerrechtactivisten in het rapport een bevestiging van het feit dat zwarten niet in de door blanken gedomineerde VS thuishoorden. Integratie was niet mogelijk en ook onnodig. Er bestond bovendien geen reden om neer te kijken op de zwarte cultuur. Waren de piramides niet door zwarten gebouwd, namelijk de Egyptenaren? En was ook Griekenland niet door hen gekoloniseerd samen met de Feniciërs? Dat er voor al deze beweringen geen enkel wetenschappelijk bewijs bestond, hinderde niet. Een van de voormannen van de Black Power-beweging, Stokely Carmichael, eiste zelfs dat zwarten in exclusief voor hen gereserveerde delen van de VS de mogelijkheid

Het Mauritshuis | Foto: DigitalPearls

zouden krijgen eigen antikapitalistische gemeenschappen op te bouwen. De voorstanders van ‘*black separatism*’ lijkt het blijkbaar niet te zijn opgevallen dat zo’n tweedeling als twee druppels water op de zo verfoeide Zuid-Afrikaanse apartheid leek (Stokely Carmichael 1966). Al even verwonderlijk was het feit dat zwarte feministen zich aangetrokken voelden tot de Black Power-beweging, terwijl volgens de door deze beweging zo bewierookte Afrikaanse cultuur vrouwen vooral hun mond moesten houden en veel kinderen dienden te baren (Rivka Polatnick 1996).

Het zijn helaas niet alleen activisten die de geschiedenis van de slavenhandel en slavernij in politiek correcte zin verdraaien. Onder professionele historici komt dat ook voor en de nu volgende opsomming is bij lange na niet volledig.

Slavernijgeschiedenis in het Mauritshuis

In 2019 organiseerde het museum Het Mauritshuis in Den Haag een tijdelijke tentoonstelling over het leven en werken van zijn naamgever: Johan Maurits van Nassau-Siegen. Deze neef van de toenmalige stadhouder was niet alleen de bouwheer van het Mauritshuis, maar ook een aantal jaren gouverneur van de kolonie Nieuw Holland in het noordoosten van Brazilië. Volgens promovendus, columnist en kortstondig kamerlid voor GroenLinks, Zehni Özdil, was het ‘paleis’ van Johan Maurits betaald met geld dat de gouverneur verdiend had in de slavenhandel en slavernij. Özdil leek niet op de hoogte te zijn van het feit dat met de bouw van het Mauritshuis al een begin was gemaakt vóórdat de toekomstige bewoner naar Brazilië was afgereisd en dat het dus maar de vraag is of het gouverneursinkomen van Johan Maurits no-

dig was om de financiering van de bouw rond te krijgen. We weten het niet. Johan Maurits was bestuurder en zijn inkomen werd door de West-Indische Compagnie betaald. Dat salaris kan niet afkomstig zijn geweest uit de winsten van slavenhandel en slavernij, want de WIC heeft grote verliezen geleden op de slavenhandel naar Brazilië en is mede daarvoor failliet gegaan (Emmer 2017, 49-50)

Aan de samenstellers van de tentoonstelling zijn deze bedenkingen niet besteed. Door in de expositie een maquette van het Mauritshuis gemaakt van suikerklontjes te tonen, verlieten de meeste bezoekers de tentoonstelling met de indruk dat de opbrengst van de door slaven gemaakte suiker en het Mauritshuis onlosmakelijk met elkaar verbonden waren. En dat terwijl in slechts één brief uit Den Haag aan Johan Maurits in Brazilië melding werd gemaakt van het roddelverhaal dat zijn nieuwe huis door sommige Hagenaars het '*maison du sucre*' werd genoemd. Normaal gesproken controleert een historicus eerst of deze mededeling ook elders in de bronnen voorkomt, maar als het om slavernij gaat lijken zulke professionele regels niet langer te gelden.

Hoe moeilijk het is om de essentiële rol van de Afrikanen in de slavenhandel te accepteren wordt eveneens duidelijk in de bijschriften van de tentoonstelling. Die zijn door verschillende auteurs aangeleverd. In een van die teksten beweert Karwan Fatah-Black, universitair docent aan de Universiteit Leiden, dat na het verlies van Brazilië de 'opvolgers' van Johan Maurits (wie zijn dat overi-

gens?) de slavenhandel dirigeerden naar de Antillen en Suriname "met nog grotere deportaties... tot gevolg". Hoezo deportaties? In wezen is het woord 'deportatie' een racistische term, die impliceert dat die domme zwartjes in Afrika niet eens in staat waren hun slaven te verhandelen, maar die door de Europeanen lieten afpakken. Niets is echter minder waar. De bemanningen van de Europese slavenschepen waren helemaal niet bij machte Afrikaanse slaven te deporteren om de simpele reden dat de Afrikanen dat niet toestonden. Alleen de Afrikanen bepaalden wie ze tot slaaf maakten, waar ze hun slaven verkochten alsmede de samenstelling naar geslacht en leeftijd. In West-Afrika hadden de Europeanen geen enkele politieke en militaire macht. Het lijkt me onaannemelijk dat Fatah-Black, een professioneel historicus, daarvan niet op de hoogte is. Hij gebruikt het woord 'deportaties' met opzet om daarmee de rol van de Europeanen in de Atlantische slavenhandel te vergroten, de essentiële rol van de Afrikanen in de slavenhandel weg te poetsen en het schuldgevoel bij de bezoekers van de tentoonstelling aan te wakkeren.

Maar er zijn nog meer bijschriften, die bewijzen dat een universitaire opleiding noch een universitaire functie garant staat voor een afgewogen beeld van de slavenhandel en slavernij. In een bijschrift bij het portret van Govert Flinck van een 'meisje bij een kinderstoel' beweert professor Gloria Wekker dat het stukje suiker, dat op het blad van de kinderstoel ligt, gemaakt is door "leeftijdgenootjes en hun ouders in de hete zon". Dat is hoogst onwaarschijnlijk, want

de jonge kinderen in de leeftijd van de geportretteerde werden op de suikerplantages overdag toevertrouwd aan een ‘creolenma-ma’. Het is juist dat oudere kinderen moesten meehelpen op de plantage, maar zou mevrouw Wekker een 17e-eeuws land kunnen noemen, waar zulke kinderen niet werden ingeschakeld in het arbeidsproces? In Nederland was kinderarbeid wijdverbreid en is het zelfs later afgeschaft dan de slavernij in de koloniën (Abaka e.a 2019, 63, 108).

Het activisme van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Activisme beïnvloedt niet alleen musea. Ook wetenschappelijke instituten blijken daarvoor niet immuun. Zo heeft het Internationaal Instituut voor de Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam de afgelopen jaren onderzoek gedaan naar de bijdrage van de slavenhandel en slavernij aan het Nationale Inkomen van Nederland. De onderzoekers kwamen tot de conclusie dat rond 1770 die bijdrage ongeveer vijf procent bedroeg. Dat was iets meer dan eerdere schattingen aangaven (Brandon en Bosma 2019, 5–46). Het IISG bracht echter een persbericht uit, waarin de slavenhandel en slavernij “de kurk” van de toenmalige Nederlandse economie werden genoemd. Dat is opmerkelijk, want vijf procent kan nooit dé kurk zijn, dat was de andere 95 procent. Bovendien werd in de toelichting verzwegen dat de eerste helft van de jaren 70 van de 18e eeuw een ongekende hausse liet zien zowel in de slavenhandel als in de aanvoer van koffie en suiker uit West-Indië. Als we kijken naar het gemiddelde van de gehele periode van de koloniale slavernij, die be-

gon in 1630 en eindigde in 1863, was zowel het door de Nederlanders vervoerde aantal slaven als de omvang van de in ons land geïmporteerde producten uit West-Indië vele malen kleiner dan die specifieke periode. Het exacte percentage heeft het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis niet uitgerekend, want dan had iedereen het persbericht weggelachen (IISG 2019).

Ook in een ander onderdeel van het hiervoor genoemde onderzoek lijkt niet de wetenschap, maar het activisme de drijfveer te zijn geweest. Karin Lurvink heeft uitgezocht hoe de slavenschepen werden verzekerd. Daarover publiceerde zij het artikel met de opmerkelijke titel ‘*The insurance of mass murder*’. In een kraakhelder betoog zet Lurvink uiteen hoe verzekeraars in het midden van de 18e eeuw hun polisvoorwaarden veranderden en vergoedingen begonnen uit te keren voor slaven die tijdens een opstand of bij een ontsnappingspoging door de bemanningsleden waren gedood. Helaas doet de onderzoekster ernstig afbreuk aan het wetenschappelijke karakter van haar studie door in haar conclusie te suggereren dat de gewijzigde polisvoorwaarden het neerslaan van de slavenopstanden aan boord bloediger heeft gemaakt. De verzekering betaalde immers toch de waarde van de gedode slaven. De database *slavevoyages.org* laat echter zien dat de sterfte op alle Nederlandse slavenschepen na 1750 sterk daalde, ook op die schepen waar een opstand was uitgebroken. Kortom, uit het onderzoek naar de scheepsverzekeringen moest blijkbaar een resultaat komen dat paste in de opgeklopte

conclusies van het onderzoeksproject als geheel. Eerlijk toegeven dat slavenarbeid maar een marginale bijdrage aan de Nederlandse economie had geleverd en dat de slavenhandel steeds effectiever functioneerde pasten het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis niet (Lurvink 2020, 210-238)

Er is niets aan te doen: de slavenhandel was van beperkt economisch belang en alle pogingen om die handel tot een belangrijke bron van welvaart te maken zijn tot nu toe mislukt en dat geldt eveneens voor de Atlantische slavenhandel van andere landen. En wat voor de handel gold, is ook van toepassing op de slavernij. Het lijkt te bizar voor woorden, maar voor wat suiker, tabak en koffie en later katoen hebben de Europeanen grote risico's genomen, miljoenen mensen tegen hun zin naar een ander continent gebracht en daarbij zowel onder hun

eigen mensen als onder de slaven uit Afrika een sterfte getolereerd waarvan we nu nachtmeries zouden krijgen. Met als resultaat dat de Europese consumenten tegen relatief lage kosten tandcariës en longkanker kregen.

Is de afschaffing van de slavernij het gevolg van het slavenverzet?

We kunnen nog vele bladzijden vullen over de invloed van het activisme op de wetenschappelijke geschiedsvorsing. Onlangs begonnen activisten ook te morrelen aan het traditionele beeld van de afschaffing van de slavernij, want daarin spelen de abolitionisten, de blanke voorstanders van de afschaffing in de koloniale moederlanden, de hoofdrol. Enerzijds waren dat protestantse activisten, die in de slavernij een belemmering zagen voor de verbreiding van het christelijk geloof en anderzijds liberalen, die hun afkeer van de slavernij baseerden op het werk

Portret van een senior handelaar van de VOC door Aelbert Cuyp, ca. 1640

van Adam Smith. Deze grondlegger van de economische wetenschap beweerde in zijn *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* (1776) dat: “The experience of all ages and nations, I believe, demonstrates that the work done by slaves, though it appears to cost only their maintenance, is in the end the dearest of any. A person who can acquire no property, can have no other interest but to eat as much, and to labour as little as possible. Whatever work he does beyond what is sufficient to purchase his own maintenance, can be squeezed out of him by violence only, and not by any interest of his own”. Dat slavernij in landen met arbeids-schaarste wel degelijk rendabeler was dan vrije arbeid paste niet in de liberale ideologie.

Dat de slavenbevrijding het werk was van witte protestanten en liberalen bevalt veel hedendaagse activisten niet. Valt daar niet wat aan te doen? En ja hoor, de laatste jaren zijn er een paar studies verschenen, waarin niet het abolitionisme maar het slavenverzet als de belangrijkste oorzaak voor de beëindiging van de slavernij wordt aangewezen. Dat verzet zou de slavernij economisch onrendabel hebben gemaakt. Kijk maar naar de slavenopstand op Saint-Domingue, het Franse deel van het eiland Hispaniola. Daar bevrijdden de slaven zichzelf en riepen in 1804 de zwarte republiek Haïti uit. Welke slaveneigenaar kon daarna nog rustig slapen? Niet de witte wet, maar het zwarte verzet had een einde gemaakt aan de slavernij. Er zijn talloze aanwijzingen dat deze laatste constatering onjuist is. Toch probeerde Fatah-Black in zijn feestrede ter gelegenheid

van de Keti Koti-herdenking op 1 juli 2020 deze mythe weer op te poetsen door de Haïtiaanse opstand het begin van het einde van de slavernij te noemen (Fatah-Black 2020). Het chaotische Haïti vormde echter helemaal geen grote dreiging voor de slavernij elders in de wereld. Na Haïti bleven overal in de wereld de aan- en verkoopprijzen van slaven stijgen en ook de Afrikanen bleven gewoon slaven leveren onder wie overigens steeds meer vrouwen en kinderen. Hadden het slavenverzet en de geslaagde opstand in Haïti de winstgevendheid van de slavernij ondermijnd, dan was de slavenhandel wel gekrompen en waren de prijzen van de slaven zeker gedaald. Blijkbaar zagen de slavenhandelaren en de slavenbezitters het verzet en de opstanden als een bedrijfsrisico, waarvan de kosten meer dan goed werden gemaakt door het feit dat slavenarbeid in de Nieuwe Wereld goedkoper was dan vrije arbeid. De geslaagde slavenopstand op Haïti gaf juist een stimulans aan de slavenhandel. Haïti was vroeger de grootste suikerproducent ter wereld geweest en door het wegvallen van deze exporten gingen de slaveneconomieën in Cuba en Brazilië nog een glanzende toekomst tegemoet. Na Haïti werden er zelfs nog drie miljoen (!) slaven van Afrika naar de Nieuwe Wereld gebracht. De Haïtiaanse opstand bevorderde niet alleen de groei van de plantageslavernij elders, maar belemmerde bovendien het tempo van de slavenbevrijding wereldwijd, omdat het chaotische en door burgeroorlogen verscheurde Haïti de voorstanders van slavernij een krachtig argument leverde de afschaffing op de lange baan te schuiven (Drescher 2009, 176-177).

Het kostenvoordeel van de slavernij en het schier onuitputtelijke aanbod van slaven in Afrika zorgden ervoor dat de slavenhandel en de slavernij nog veel langer hadden kunnen voortbestaan als blanke, deftige mannen in de parlementen in Europa en de VS daar geen stokje voor hadden gestoken. Dat is geen politiek correcte conclusie, maar het is niet anders.

Activisme en het geschiedenisonderwijs: de nieuwe canon

Het activisme heeft inmiddels ook het onderwijs bereikt. In de onlangs onthulde nieuwe canon van de Nederlandse geschiedenis is dat op verschillende plaatsen te merken. Zo wordt er in de tekst van het ‘venster’ over admiraal Michiel de Ruyter op gewezen dat diens “zeemanscarrière ter discussie staat” in verband met “de verovering van de handelsforten op de Afrikaanse westkust, waarmee Nederland zijn positie in de slavenhandel kon behouden”. Waarom ontbreken in die tekst de namen van zijn buitenlandse collega-vlootvoogden, die wel weigerden zulke forten te her- en veroveren? Die namen zijn er niet. Dat verzwijgt de canon, want dan zouden de leerlingen begrijpen dat het morele kompas van De Ruyter niet afweek van dat van zijn tijdgenoten en dat de discussies over diens zeemanscarrière een anachronisme zijn. Als je leerlingen iets van historisch besef wilt bijbrengen, kun je dit venster beter overslaan.

Dat geldt ook voor de canontekst over de slavernij, want daarin wordt *unverfroren* de leugen gepresenteerd dat de slaven “niets betaald” kregen. Nee, de slaven kregen meestal

geen geld, maar wel loon. Kijk bijvoorbeeld naar de plantage ‘Catharina Sophia’ in Suriname, waar de slaven in de 19e eeuw gemiddeld 94,57 gulden aan voedsel en 13,58 gulden aan kleding en huishoudelijke artikelen ontvingen inclusief huisvesting, medische zorg en het gebruik van een moestuin. In dezelfde tijd verdienden de landarbeiders in Drenthe ongeveer 150,00 gulden per jaar, maar dan zonder gratis huisvesting, doktershulp en een moestuin. Overigens was het ook in Nederland toen heel gebruikelijk om op het platteland een deel van het loon in natura uit te betalen (Canon van Nederland 2020; Emmer 1998, 167-202).

Conclusie

Waarom wordt het slavernijverleden maar geen geschiedenis, terwijl dat wel het geval is met de lange en moeilijke strijd tegen kinderarbeid, de formele en informele discriminatie van arbeiders, vrouwen, homoseksuelen en gehandicapten, de uitsluiting van ‘asociale’, de beperkte toegang tot onderwijs, de slechte arbeidsvoorwaarden, de hongerlonen, de onhygiënische huisvesting en de onbetaalbare gezondheidszorg. Hierover hoor je de afstammelingen van al deze gemaltraiteerde groepen bijna nooit. Zelfs het eeuwenoude antisemitisme met z’n discriminatie en pogroms lijkt vergeten met uitzondering van de Holocaust. Volgens onze huidige normen werden in de afgelopen eeuwen vrijwel alle bevolkingsgroepen in binnen- en buitenland geconfronteerd met groot en ingrijpend onrecht en het is dan ook begrijpelijk dat de Nederlandse regering aarzelt om alleen de historische ellende van één groep te

erkennen. Al die verschillende zwarte bladzijden zouden je trouwens doen vergeten dat er volgens internationaal onderzoek vandaag de dag in Nederland een van de welvarendste en gelukkigste bevolkingen ter wereld woont.

P.C. Emmer is emeritushoogleraar geschiedenis van de Europese expansie aan de Universiteit Leiden.

Literatuurlijst

- ‘Canon van Nederland’, *Canon van Nederland*, 22 juni 2020, URL: <https://www.canonvannederland.nl/>.
- ‘Hoe belangrijk was de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de achttiende eeuw?’, *International Institute of Social History*, 25 juni 2019, URL: <https://iisg.amsterdam/en/news/slavernijonderzoek-pers>.
- Abaka, E. e.a., *Bewogen beeld. Op zoek naar Johan Maurits. Shifting Image. In Search of Johan Maurits*, Den Haag, 2019.
- Bosma, U., Brandon, P., ‘De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw’, *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History*, 2019, nr. 2, pp. 5-46.
- Carmichael, S., ‘What we want’, *The New York Review of Books*, 1966, vol. 7, pp. 5-8.
- Drescher, S., *Abolition. A history of slavery and anti-slavery*, Cambridge, 2009.
- Eltis, D., *The Rise of African Slavery in the Americas*, Cambridge, 2000.
- Emmer, P.C., *Geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel*, Amsterdam, 2019.
- Emmer, P.C., *Het zwart-wit denken voorbij. Een bijdrage aan de discussie over kolonialisme, slavernij en migratie*, Amsterdam, 2017.
- Emmer, P.C., *The Dutch in the Atlantic Economy, 1580-1880. Trade, Slavery and Emancipation*, Aldershot, 1998.
- Fatah-Black, K., ‘Waar de ketenen begonnen te breken’, *Dipsaus*, 17 juli 2020, URL: <https://www.dipsaus.org/exclusives-posts/2020/7/2/waar-de-ketenen-begonnen-te-breken-de-in-nederland-vergeten-afschaffing-van-1793>.
- Fogel, R.W., *Without Consent or Contract. The Rise and Fall of American Slavery*, New York, 1989.
- Law, R., ‘Human Sacrifice in Pre-Colonial Africa’, *African Affairs*, 1985, nr. 334, pp. 53-87.
- Lurvink, K., ‘The Insurance of Mass Murder. The Development of Slave Life Insurance Policies of Dutch Private Slave Ships, 1720-1780’, *Enterprise and Society*, 2020, nr. 1, pp. 210-238.
- Meershoek, P., ‘Denk: Amsterdam moet excuses aanbieden voor slavernij’, *Het Parool*, 26 juni 2018, URL: <https://www.parool.nl/nieuws/denk-amsterdam-moet-excuses-aanbieden-voor-slavernij~bab01eab/>.
- Moynihan, D.P., *The Negro Family: The Case for National Action*, Washington D.C., 1965.
- Rivka Polatnick, M., ‘Diversity in Women’s Liberation Ideology: How a Black and a White Group of the 1960s Viewed Motherhood’, *Signs*, 1996, nr. 3, pp. 679-706.
- Walsh, L.S., ‘Slavery in the North American Mainland Colonies’, in: D. Eltis en S.L. Engerman red., *The Cambridge World History of Slavery*, vol 3, Cambridge, 2011, pp. 407-430.

